

VanderWieelenlezing2014

Paul Schnabel

**"Heeft de participatiesamenleving
de toekomst?"**

Met een inleiding van Michèle Garnier

donderdag 17 april 2014
Gemeentehuis gemeente Opsterland

VanderWielenlezing2014

Michèle Garnier, Dean Hanze Hogeschool

Participatie, en de professional? 3

Van der Wielenlezing 2014

Paul Schnabel, socioloog en voormalig directeur Sociaal en Cultureel Planbureau:

Heeft de participatiesamenleving de toekomst? 8

Participatie, en de professional?

De grote vraag die uw uitnodiging bij mij oproept: hoe bakenen we dit onderwerp af? De insteek is de maatschappelijke context, waarbij we de vraag stellen hoe iedereen in de samenleving kan meedoen, kan deelnemen en welke vraagstukken dan op ons afkomen. Ook op de professional. En vandaag hoorde ik op de radio Minister Schippers weer zeggen: "Meer kwaliteit voor minder geld." Dat is natuurlijk een mooie manier om de boodschap van bezuiniging te verpakken, maar het blijft een enorme uitdaging om met minder budget toch ook kwaliteit te blijven leveren.

Voordat ik verder inga op het begrip participatie wil ik u vragen: Wie van u heeft een vader of moeder in een verzorgingshuis? En wie van u zou zelf liever niet over pakweg 20-25 jaar op dezelfde manier in een verzorgingshuis wonen? (vrijwel alle aanwezigen steken hun vinger op, red) Er kan in 20 jaar veel veranderen: laten we ons daar voor nu even aan vasthouden.

Ik zal deze 20 minuten benutten om als eerst de term *participatie* te belichten (met dank aan mijn collega lector Louis Polstra, die mij heeft geholpen bij het duiden van het begrip). Achtereenvolgens ga ik in op het onderwijs vanuit macro- en regionaal perspectief en aan het einde sta ik stil bij de betekenis voor de professional.

Participeren: een definitie

Uit de omschrijving van participatie wordt al gauw duidelijk dat participatie een verzelfstandiging is van het werkwoord participeren. Van Dale wijst naar het Frans als oorsprong van het woord. Het Franse werkwoord *participer* wordt vertaald als (Van Dale 1983):

- 1) deelnemen (aan, in) meewerken (aan), participeren;
- 2) deel hebben (aan, in); aandeel hebben (aan), delen (in);
- 3) bijdragen (in).

Dus enerzijds duidt participatie op het proces van participeren, anderzijds verwijst het naar het resultaat van dit proces: de deelname zelf. Daarnaast is het duidelijk dat participeren een activiteit aangeeft, die betrekking heeft op een onderwerp.

Participeren is ook een zogenaamd intransitief werkwoord. Dat wil zeggen: het kan niet worden gecombineerd met een lijdend voorwerp. Ter vergelijking: *integreren* is een transitief werkwoord, zoals blijkt uit de zin: De maatschappelijk werker integreert de allochtone burger. Participatie is een intransitief werkwoord en kent dus geen lijdend voorwerp. De volgende zin is dan ook onzin: De maatschappelijk werker participeert de allochtone burger.

De volgende vraag is: wie of wat kunnen participeren? Omdat participeren duidt op een activiteit, is het duidelijk dat dode objecten niet in aanmerking komen. Een gebouw kan niet participeren, beleid ook niet. Participeren is daarmee voorbehouden aan een handelend subject. Participeren brengt als begrip wel een meewerkend voorwerp met zich mee: de cliënt participeert in, neemt deel aan.

De handeling waarmee de burger participeert, kan vele gedaanten aannemen. Een voorbeeld: mijn zwager Kees houdt van hardlopen en gebruikt daarvoor een app van Nike. Die app laat mij twee keer per week via Facebook weten: Kees went on a run with Nike. Nike meet hoe lang en wanneer hij rent, maar laat dat ook aan al zijn vrienden weten. Erg participatief dus. Maar waarom moet ik dat weten, vroeg ik me af. Mijn jongste zoon verwoordde het als volgt: "Mam, eigenlijk is het zo: Kees heeft in feite niet echt hardgelopen zolang hij het niet heeft gedeeld. Het telt pas als je het hebt gedeeld." Dat vond ik eigenlijk wel een mooie verklaring. Dus als u straks even wil twitteren 'wat een leuke lezing', dan weet iedereen tenminste dat u

hier vandaag ook écht bent geweest. Anders bent u hier natuurlijk niet geweest!

Uitgangspunt: u heeft er belang bij

Participeren duidt ook op een sociale handeling, want de zin 'ik participeer in het schoonmaken van het huis' is taaltechnisch niet correct, maar 'ik participeer in de groep, die het huis schoonmaakt' wel. Het gaat dus niet om de handeling alleen, maar ook om een handeling die betrekking heeft op twee actoren. Maar geldt het feit dat participatie betrekking heeft op een handeling ook voor niet-participeren, in de betekenis van 'niet meedoen aan' of 'niet deelnemen aan'? Het antwoord is ja. Ook niet-participeren kan een handeling zijn! In dat geval moet er een belang zijn om te participeren. En juist dát is nu zo interessant voor de invulling van het begrip *Participatiesamenleving*. Het is eigenlijk hetzelfde als wanneer je besluit om niet aan een therapiegroep mee te doen. Op dat moment ondervind jij niet alleen zélf de consequenties van dat besluit, maar ook de hele therapiegroep merkt dat jij er niet bent en heeft mogelijk last van jouw niet-participeren. Het begrip Participatiesamenleving doelt dus volledig op handelingen van de burgers in Nederland om deel te nemen aan de groep ingezetenen die gezamenlijk deel uitmaken van de samenleving. Het gaat er dus impliciet vanuit dat alle burgers er belang bij hebben om te participeren.

Niet afdwingen maar verleiden

Maar wat dan met de groep die niet participeert? We hebben net geleerd dat de handeling zelf niet kan worden afgedwongen door anderen. Dus de mate waarin participatie kan worden afgedwongen dan wel bevorderd, is beperkt. Je zou kunnen zeggen dat men verleid moet worden om te participeren, of misschien zelfs wel geholpen. Vorige maand - toeval bestaat niet - verscheen een interessant rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) met de titel: *De verleiding weerstaan: Grenzen aan beïnvloeding van het gedrag door de overheid*. Centraal daarin staat de vraag onder welke

voorwaarden de overheid de autonomie van de burgers kan versterken, met behulp van nieuwe inzichten uit de psychologie en de gedragseconomie. De RMO appelleert aan de overheid om haar repertoire van beleidsinstrumenten te vernieuwen vanwege de gedachte dat veel maatschappelijke problemen verband houden met eigenstandige gedragskeuzes van burgers. Denk bijvoorbeeld aan zorgconsumptie of schuldenproblematiek. En een van de mogelijke alternatieven die genoemd worden, is *nudging*, waarbij de overheid de burger een duwtje in de rug kan geven, zonder daarbij hun vrijheden in te perken. Het leveren van een nuttige tegenprestatie is een voorbeeld, zoals wordt toegepast in het kader van de Wet Werken naar vermogen. Dat kan een vorm zijn van *nudging*: een duwtje in de richting. Maar de RMO waarschuwt wel voor deze strategie. Ze is van mening dat deze alleen onder voorwaarden kan worden toegepast vanwege het manipulatieve karakter dat *nudging* door de overheid impliceert. Ze pleit in het geval van *nudging* o.a. voor voldoende onafhankelijke en gemeenschappelijke kennisontwikkeling. Die is momenteel nog te versnipperd. Door betere organisatie van kennisontwikkeling, door meer samen te werken met maatschappelijke organisaties en vrijwilligers, en door burgers meer bij de ontwikkeling van 'nudges' te betrekken, kan elke zweem van manipulatie worden voorkomen. Daarbij moeten er ook voldoende kanalen zijn om tegenspraak van burgers te kunnen organiseren. Een overheid dient dus te werken aan democratische tegenkrachten in het beleidsproces, aldus de RMO.

Hans Boutelier: De improvisatiemaatschappij

Op macroniveau hebben nog twee andere publicaties mij de afgelopen maanden geïnspireerd. Ze belichten het thema participatie vanuit andere invalshoeken, maar met min of meer dezelfde boodschap. Ten eerste is dat *De improvisatiemaatschappij* van Hans Boutelier. Boutelier geeft aan dat de ideale burger participeert en bij voorkeur ook zelfredzaam is. Actief burgerschap is in de mode. Boutelier gaat in op het normatieve aspect

van participatie: de overheid, maar ook de burgers hebben genoeg van de calculerende burgers. Zeg maar de luie consument. De burger verschijnt in het concept van de overheid zowel als de reddende engel, maar ook als de bedreiger van de sociale orde. Boutelier, maar ook andere wetenschappers als Tonkens en Terpstra, Van Stokkum, legt het belang van burgerparticipatie bij het bijdragen aan de sociale kwaliteit van de samenleving. Hij benadrukt het belang dat de burger zich veilig voelt. Die veiligheid is een van de drijvende elementen waarop de reddende engel kan proberen om andere burgers te doen participeren. De oplossing wordt hier dus - wederom, zou ik willen zeggen - gezocht in nieuwe relaties tussen (overheids) organisaties en burgers, die een nieuw soort collectieve kracht bewerkstelligen. Nederlandse netwerken voldoen hier echter nog nauwelijks aan, zegt Boutelier. Er wordt nog steeds gedacht vanuit de organisaties en men dwingt de burger nog steeds in een institutioneel keurslijf. Dit is ook al eens eerder zo benoemd: het gaat meer om een sociologische hoop dan om de realiteit.

Conclusie: tussen verantwoordelijk maken en verantwoordelijkheid nemen, ofwel tussen participeren en niet-participeren bestaat een behoorlijke spanning. En de relatie tussen een pro-actieve overheid en de participerende burger is klaarblijkelijk precair. Eén oplossingsrichting die wordt genoemd, is sociale innovatie. Dat wil zeggen: organiseer regelruimte voor de burger - in de betekenis van: een democratische proces waarin ook tegenspraak georganiseerd kan worden, waardoor die nieuwe netwerkstructuren kunnen ontstaan. Dat betekent per definitie dat er eerst chaos is voordat men weer ordening kan aanbrengen. Dat is volgens mij eigenlijk de fase waarin we momenteel verkeren.

WRR: investeren in verdienvermogen

Dan het tweede rapport dat ik aan de orde wil stellen. Dat is van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR): *Naar een lerende economie: investeren in het verdienvermogen van Nederland*. Ook hier ko-

men we dezelfde inzichten tegen, zij het benaderd vanuit economisch perspectief en de rol van de kenniseconomie. Het rapport gaat expliciet in op onderwijs als onderdeel van onze economie. Het is tot stand gekomen met behulp van meer dan 200 personen. Met andere woorden: tout Nederland die er toe doet heeft bijgedragen. De SER heeft aangeboden het rapport verder uit te werken om de inzichten daadwerkelijk om te zetten naar concrete acties. Het kabinet, in dit geval de ministers Bussemaker en Kamp, hebben echter aangegeven: erg mooi al deze inzichten, maar dit doen we eigenlijk allemaal al. Dat is heel jammer, want er staan zeer waardevolle inzichten in dit rapport. Het Hoger Onderwijs bijvoorbeeld - daar spits ik het vandaag even op toe - moet haar verantwoordelijkheid nemen en de regionale economie versterken met behulp van een regionale agenda. Bijvoorbeeld door het aanleveren van jonge, high potential-professionals, deeltijdonderwijs, om- en bijscholing en praktijkgericht onderzoek en innovatie. En die regionale agenda is zeker hier in het Noorden van groot belang, om dat gezamenlijk met alle betrokken partijen te kunnen doen.

Formuleer regionale agenda's

Hoe ziet die agenda hier in het Noorden er dan uit? Dan moeten we kijken naar de vraagstukken die hier leven. Die zijn anders dan in de Randstad en bijvoorbeeld het centrum van het land. Er is hier minder bedrijvigheid; we hebben aardbevingen; er zijn minder allochtonen; we hebben te maken met een vergrijzende bevolking, dus ook met vraagstukken hoe we de Jeugd aan ons kunnen blijven binden; het basis- en voortgezet onderwijs springen er niet overal goed uit. In delen van het Noorden hebben we te maken met krimp. In een aanzienlijk aantal gemeenten is de afstand van het aantal werkzoekenden tot de arbeidsmarkt (inclusief de grote jeugdwerkloosheid) groter dan gemiddeld in Nederland het geval is. Dat zien we ook in het staatje van Oost-Groningen: daar is het aantal werkzoekenden, mensen die afhankelijk zijn van een uitkering, vele malen

groter dan het landelijk gemiddelde. Maar die gemeenten hebben wel met dezelfde verdeelsleutels te maken. Gemeenten die flink boven het gemiddelde uitkomen, hebben dan ook veel moeite om te zorgen dat de afstand tot de arbeidsmarkt kleiner wordt.

De WRR stelt: versterk die (Noordelijke) economie en formuleer gezamenlijk regionale speerpunten op deze thema's. Richting de HBO's is sprake van een eindeloze roep om vernieuwing van diensten en producten: samenwerken met instellingen, ook buiten Nederland en zelfs buiten Europa, door middel van praktijkgericht onderzoek, met het bedrijfsleven, met het MKB, met provincies en gemeenten en met de uitvoeringsorganisaties op het gebied van welzijn en zorg. We zien gelukkig al veel van deze initiatieven in het Noorden. Op de speerpunten Healthy Ageing, Energie en water worden de handen ineengeslagen door regionale programma's te formuleren en nadrukkelijk in die gouden driehoek te werken aan innovatie. Je ziet ook dat de Centres of Expertise hier in het Noorden op die thema's werken aan innovatiewerkplaatsen, broedplaatsen, kenniswerkplaatsen. Dat neemt de laatste tijd een enorme vlucht.

In de voorwaardesfeer zou die economie nog meer kunnen worden versterkt, naar mijn mening. Denk bijvoorbeeld aan versterking van de ICT-markt en van de technologie in relatie tot die speerpunten. Maar denk ook aan versterking van de infrastructuur. Er zijn nu plannen om de verbinding tussen het Noorden en Hamburg te verbeteren, in de hoop dat de verbinding met de Randstad daardoor eveneens verbetert.

Niet zorgen voor, maar zorgen dát

Verbetering van de economie vraagt tevens om het benadrukken van het belang van een Regionale Human Capital Agenda. Hoe versterken wij de know how van de burgers in het Noorden? Welke expertise hebben wij nu en in de toekomst nodig? Hoe kunnen wij jonge afgestudeerde professionals in het Noorden houden etc? Op dat soort vragen zullen we gezamenlijk snel een antwoord moeten vinden.

Wat betekent dit voor de professional en het opleiden tot professionals?

Allereerst leiden wij professionals op voor toekomstige beroepsuitoefening. Maar we weten op dit moment niet aan welke beroepen over zo'n 15 jaar behoefte is en of de huidige beroepen waar wij voor opleiden dan nog bestaan. Zijn de beroepen waar wij nu voor opleiden dan nog nodig? Op korte termijn betekent dit voor de opleidingen in het domein van welzijn en zorg dat zij nadrukkelijk moeten samenwerken en dat we professionals T-shaped moeten opleiden. T-shaped betekent dat je niet monodisciplinair opleidt, noch multidisciplinair, maar interdisciplinair. Naast de eigen specifieke vakken (kolom) moet elke professional over een aantal generieke competenties beschikken (de horizontale balk van de T). Daarbij gaat het om competenties die voor elke professional belangrijk zijn, zoals samenwerken en onderzoeken. Dat zien wij als hogescholen als een belangrijk doel. Onderwijs en werkveld moeten hier samen optrekken om nieuwe inzichten uit te proberen en om interventies te ontwikkelen.

Om participatiestrategieën te kunnen toetsen op hun effect wordt het antwoord op dit moment dus gezocht in al die werkplaatsen, zoals kenniswerkplaatsen of broedplaatsen. Maar denk ook aan de recente WMO-werkplaatsen waarbij werkveld, gemeenten, burgers en onderwijs samen leren en onderzoeken. Je ziet ook andere initiatieven, zoals 'Wehelpen.nl', waarbij burgers zelf online een match kunnen zoeken met de hulp die ze nodig hebben.

Voor ons als opleiders betekent deze ontwikkeling dat wij feitelijk niet meer opleiden tot hulpverleners, maar tot professionals binnen het domein van in ons geval 'social work' die ertoe kunnen bijdragen dat de burger zelf in staat is zijn mate van autonomie te beïnvloeden. Het is dus niet langer 'zorgen voor', maar 'zorgen dat'. Dat is de uitdaging waar wij als opleiders voor staan.

De toekomst van deeltijdonderwijs

Tenslotte wil ik nog graag twee zaken kort aan de orde stellen.

Voor deze ontwikkeling is deeltijdonderwijs van groot belang. Er is zojuist een mooi rapport verschenen van Rinnooy Kan (*Flexibel hoger onderwijs voor volwassenen*). Daarin stelt hij: een mens kan een leven lang leren: een professional moet een leven lang leren. Professionals zullen voortdurend hun kennis moeten bijhouden. Gelukkig is dit besef inmiddels ook doorgedrongen in de sociale sector. Bijvoorbeeld in de jeugdzorg, net zoals we eigenlijk al lang gewend zijn in de medische sector, de advocatuur etc. Daar moet men punten behalen tijdens de beroepsuitoefening.

Deeltijdonderwijs staat echter ernstig onder druk en het blijft de vraag of onze instellingen deeltijdopleidingen ook in de toekomst kunnen blijven leveren op een goede, inhoudelijk verantwoorde wijze. We moeten concurreren met allerlei particuliere instellingen die ook veel van dit soort onderwijs aanbieden. Wij denken dat professionals in ons domein juist een zekere mate van stabiliteit en volwassenheid nodig hebben om hun vak goed uit te kunnen oefenen. Tweede kans onderwijs is juist in onze sector belangrijk. Een ding is wel zeker: het zal meer flexibel moeten en meer modulair. Mensen moeten kunnen stapelen, zodat ze niet vier jaren lang werk en leren hoeven te combineren, maar zelf kunnen bepalen op welke wijze ze hun diploma willen behalen. Digitalisering in het onderwijs neemt een enorme vlucht: online-courses kunnen overal ter wereld worden gevolgd en dat is met name voor de toekomst van het deeltijdonderwijs erg interessant. Het verschil tussen hogescholen en particuliere aanbieders is dat wij die interactieve leeromgeving kunnen blijven bieden. Met al onze samenwerkingsrelaties zal onderwijs nooit volledig op afstand plaatsvinden. Dat is onze kracht. We kunnen dat samen met de professional blijven invullen.

Revival van het begrip Bildung

Ten slotte. U heeft wellicht al eens gehoord van het begrip Bildung. Dat begrip kent in het hoger onderwijs de afgelopen anderhalf jaar een soort revival. De basis voor het begrip is gelegd door de filosoof Humboldt

in de tweede helft van de achttiende eeuw. Sindsdien zijn vele filosofen en ontwikkelingspsychologen hem gevolgd. De definitie van het begrip luidt: innerlijke ontwikkeling op basis van een brede beschouwing van culturele en maatschappelijke verworvenheden en uitingen. Bildung is een middel om mensen te stimuleren tot een open, betrokken en nieuwsgierige houding ten opzichte van hun samenleving en cultuur. Een houding die hen beter in stelt tot het ontwikkelen van morele en kritische oordelen. In die zin is Bildung direct gerelateerd aan burgerschap en een voorwaarde voor verder ontwikkeling naar een samenleving waarin mensen zich verantwoordelijk voelen voor het beschavingspeil van die samenleving. Iedere burger wordt geacht hier een bijdrage aan te leveren. Sommige van hen zoals leraren en docenten hebben hier op grond van hun professie een bijzondere taak en verantwoordelijkheid. En waarom zien we nu een revival van dit begrip in het onderwijs? U mag het invullen, maar ik hoop dat u op grond van de ontwikkelingen die ik u zojuist heb geschetst en het tijdbeeld waarin we verkeren, het net als ik een hoopvolle ontwikkeling vindt. Het onderwijs is van cruciaal belang als het gaat om de stimulering van de ontplooiing van de zelfverantwoordelijke burger.

Van der Wielenlezing 2014

Paul Schnabel, socioloog en voormalig directeur Sociaal en Cultureel Planbureau:

Heeft de participatiesamenleving de toekomst?

VanderWielenlezing2014

Ik begin mijn verhaal met de Troonrede 2013, waarin u de Koning hoorde zeggen dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Hij vertelde er meteen bij wat met dit begrip wordt bedoeld: "Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving." Participatiesamenleving: het was bijna het woord van het jaar 2013 geworden. Maar uiteindelijk werd het toch dat vreselijke woord 'selfie'.

Het begrip 'klassieke verzorgingsstaat' doet vermoeden dat we over iets van eeuwen her praten, terwijl de verzorgingsstaat toch echt pas vanaf de jaren vijftig tot ontwikkeling is gekomen. Het staat doorgaans voor verzorging van de wieg tot het graf. Degenen die er blij mee waren zeiden: "Fijn, alles voor je geregeld; inkomen, huis, zorg, onderwijs", terwijl degenen die er niet blij mee waren bezorgd opmerkten: "Die mensen hoeven niks meer zelf te doen. Dat leidt alleen maar tot luie burgers."

In *De verzorgingsstaat herwogen* (2006), een omvangrijk advies van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) - overigens net als het recente *Naar een levende economie* bijna totaal genegeerd door het toenmalige kabinet - wordt de klassieke verzorgingsstaat prachtig gedefinieerd aan de hand van vier v's: verzorgen, verzekeren, verbinden, verheffen. En ik voeg daar graag zelf een vijfde v aan toe: de v van verleiden. Dat is wat Michèle Garnier in haar toespraak eerder al *nudging* noemde: een beetje duwen in de goede richting, zodat we allemaal uit onszelf gaan doen wat het kabinet graag wil dat we doen. U moet namelijk goed begrijpen, dat als er door de regering wordt

gezegd 'we laten meer aan de burger over' of 'we vragen de burger om meer eigen verantwoordelijkheid te nemen', dan betekent dat eigenlijk dat het de bedoeling is dat we gaan doen wat het kabinet graag wil dat we doen. Het is dus niet de bedoeling dat u zélf bepaalt wat u wilt.

De klassieke verzorgingsstaat

Verzekeren, verzorgen, verbinden, verheffen en verleiden, dat zijn de klassieke taken, zou je kunnen zeggen. Met verzekeren doelt men op de sociale zekerheid. Verzorging staat voor gezondheids- en welzijnszorg. Verheffen verwijst naar onderwijs, emancipatie en kunst- en cultuurbeleid. Verleiden betekent mensen tot goed gedrag brengen. Dan kan het gaan om preventieve gezondheidszorg, maar ook een leven lang blijven leren en zelf actie ondernemen. Verbinden betekent in de praktijk vooral dat u - onder de noemer van solidariteit - belasting en premie moet betalen om de verzorgingsstaat mogelijk te maken. Een verzorgingsstaat is duur en voor een belangrijk deel een herverdelingsinstituut: geld van de een gaat naar de ander. Iedereen die werkt, betaalt mee aan de AOW van iedereen die nu boven de 65 jaar is.

Maar is de verzorgingsstaat nu werkelijk voorbij?

In de media wordt een beeld geschetst als zou het voorbij zijn met de verzorgingsstaat. We zullen het allemaal weer zelf moeten doen. Maar als je kijkt naar de Rijksbegroting voor dit jaar, dan ziet dat er toch heel erg 4 v-achtig uit! Het kabinet gaat ervan uit dat er zo'n 260 miljard uitgegeven gaat worden dit jaar. Daarvan is alleen al voor

Begroting Rijksoverheid 2014	
Totaal	260 miljard
Gezondheidszorg	80 miljard
Sociale zekerheid	80 miljard
Onderwijs, C & W	35 miljard
Gemeentefonds	20 miljard

gezondheidszorg 80 miljard gereserveerd. Daarnaast is 80 miljard nodig voor sociale zekerheid (32 miljard daarvan is alleen al nodig voor de AOW). 35 miljard is nodig voor de verheffingsfunctie. Dat is bijna allemaal onderwijs. Een klein beetje is bedoeld voor onderzoek en slechts een héél klein beetje, een splintertje, is bestemd voor cultuur. Dan zitten we al op 195 miljard van de 260 miljard. En dan is er nog geen joint strikefighter gekocht, geen meter rijksweg aangelegd, geen dijk verhoogd en nog geen blauw op straat gestuurd. Ik noem maar even wat andere belangrijke taken van de overheid. Ook is er nog geen euro van de staatsschuld afgelost. Maar zelfs als we dat zouden meerekenen, dan ziet u al dat het overgrote deel van wat de overheid uit moet geven, bestemd is voor de klassieke verzorgingsstaat.

De overheid is voor een belangrijk deel verzorgingsstaat. U ziet in het overzicht ook dat er 20 miljard is gereserveerd voor het Gemeentefonds. Een belangrijk deel van de taken van gemeenten betreft eveneens de klassieke verzorgingsstaat. Dat blijft ook zo en de taak van de gemeenten wordt daarin zelfs belangrijker, want het Gemeentefonds gaat in de komende jaren groeien naar 35 miljard, omdat de rijksoverheid verzorgingsstaattaken gaat overlaten aan de gemeenten.

Toch een participatiesamenleving?

Wat is dan het verhaal? Waarom is dan ineens die participatiesamenleving zo belangrijk en neemt het kabinet afstand, in woorden zelfs afscheid van de verzorgingsstaat? Dat is niet alleen het gevolg van het feit dat de verzorgingsstaat inmiddels te duur is geworden, maar ook van het feit dat de kosten zo snel blijven stijgen. Het is zelfs zo dat de

groei van de kosten veel sneller gaat dan de groei van ons Bruto Binnenlands Product (BBP). De kosten blijven maar toenemen, terwijl ons BBP helemaal niet groeit; dat is zelfs gedaald in de afgelopen jaren. In 2013 was het 600 miljard, maar dat was het ook in 2008! In de tussenliggende jaren is het zelfs minder geweest (575 miljard). De kosten van zorg, onderwijs en sociale zekerheid zijn intussen helemaal niet met hetzelfde percentage naar beneden gegaan. Die zijn gewoon autonoom blijven stijgen. De kosten van de gezondheidszorg blijven zelfs elk jaar stijgen met 4 tot 5 %. Nou, u hoeft niet goed te kunnen hoofdrekenen om te begrijpen dat 4 tot 5% van 80 miljard een enorme bedrag is. Dát is het grote probleem. Het idee is niet 'we kunnen het niet meer betalen', maar het tempo van de kostenstijging in de zorg is zo hoog dat we het straks niet meer zullen kunnen betalen. Dat is waar het over gaat: de klassieke verzorgingsstaattaken moeten kostenmatig veel minder snel gaan groeien, omdat ze anders onze welvaart opeten. Met name de zorg is een soort holle bolle Gijs. Zodra er wat extra geld beschikbaar is, komt de zorg langs en haalt dat geld meteen naar zich toe. Het gaat niet of nauwelijks naar onderwijs. Dat moet het doen met wat het kabinet en het parlement er voor over hebben! Het gaat wel naar de sociale zekerheid, de grote nieuwe geldstofzuiger. Er zijn steeds meer mensen die een uitkering nodig hebben: meer mensen in de bijstand, meer mensen die werkloos zijn. En elk jaar meer mensen die recht hebben op een AOW-uitkering. Dus daar zit ook een autonome stijging in.

Het gaat hierbij om enorme bedragen. Als je het per huishouden zou uitrekenen (dat mag natuurlijk eigenlijk niet, maar het geeft wel een mooi beeld van de omvang van de verzorgingsstaat) dan gaat het alleen al voor de zorg om zo'n 12.000 euro per huishouden, per jaar. En let wel, dat heeft niets te maken met of u nu werkelijk gebruik maakt van die zorg. Bij het vergelijken van de premies van de zorgverzekeraars houden we onszelf ook een beetje voor de gek. Die paar euro's verschil in premie maken op het totaal geen enkel verschil. In werkelijkheid betaalt u namelijk veel meer. U betaalt als volwassene

zelf zo'n 100 euro premie per maand aan uw zorgverzekering. Maar daarnaast betaalt uw werkgever per volwassene nog eens tot zo'n 200 euro per maand daarbovenop. U betaalt AWBZ-premie, maar dat ziet u niet, want dat is al van uw salaris afgetrokken voordat het op uw bankrekening staat. En dan is er nog het eigen risico, de eigen bijdragen en dat wat u contant zelf betaalt of aanvullend heeft verzekerd. Als u dat allemaal bij elkaar optelt en u doet er ook nog een paar miljard belastinggeld bij, dan komt u uiteindelijk op een bedrag van zo'n 80 miljard euro.

Nog een voorbeeld, om u een idee te geven van de werkelijke kosten. Het vorige kabinet had even het idee om patiënten het gebruik van een ziekenhuisbed in rekening te brengen. Daar zouden we een eigen bijdrage voor moeten gaan betalen. Ze rekenden daarvoor €7,50 per dag per bed. Nou daar krijg je nog geen StayOkay-bed voor - jeugdherberg zeiden we vroeger. Een ziekenhuisbed kost eerder 750 euro per dag. Door dit soort symboolpolitiek krijgen we als burgers ook nooit een goed beeld van de werkelijke zorgkosten. Dat geldt overigens ook voor de kosten van de sociale zekerheid en het onderwijs. Als je die per huishouden omrekent, besef je pas hoeveel we met zijn allen investeren in de verzorgingsstaat. Dat is niet slecht, daar mogen we als samenleving met recht trots op zijn en als individuele burger ook blij mee zijn. Maar de suggestie die soms wordt gewekt als zouden we het voortaan allemaal zelf moeten gaan doen; dat is onmogelijk. Toch schuift het inmiddels wat meer richting keuzes: als je meer, eerder, beter of andere zorg wilt, moet je die in de toekomst meer zelf organiseren of er zelf meer voor gaan betalen. Dat geldt niet voor de operatie in een ziekenhuis, wel voor de thuiszorg en de zorg in verpleeg- of verzorgingshuis. Niet zozeer voor de cure alswel voor de care.

Het is dus niet zo dat de klassieke verzorgingsstaat verdwijnt, het kabinet wil vooral proberen om het groeitempo in de greep te krijgen en te laten dalen. Dat is ook extra nodig, omdat we in de afgelopen jaren gemiddeld armer zijn geworden. Het BBP zou nu zelfs als je alleen de inflatie meerekent

al meer dan 660 miljard moeten zijn. Met wat economische groei erbij zelfs 700 miljard. In praktijk is het zoveel minder dat de overheid op dit moment ongeveer per jaar 20 tot 25 miljard tekort komt. Inmiddels zit er misschien weer een beetje groei in de economie en u ziet: de nog niet binnengehaalde buit wordt in Den Haag bij voorbaat alweer verdeeld. Men fantaseert er zelfs nog wat bezuinigingen en besparingen bij, maar er zal toch echt een versnelling van de groei moeten komen, wil er straks niet weer een te groot tekort zijn op de begroting.

De veranderende verzorgingsstaat

Minder staat, meer samenleving dan dus toch maar? Het zou kunnen. Maar eerst en vooral ook minder Rijk en meer Gemeente. Dat gebeurt vanuit de gedachte dat ook gemeenten meer kunnen doen met minder. Dat heet lokaal maatwerk, maar komt in de praktijk neer op meer ongelijkheid en minder rechten. De gemeente heeft wel compensatieplicht, maar de burger heeft geen verzorgingsrecht meer.

Verzorgings- en uitkeringsrechten voor individuele burgers zijn lang de basis van de verzorgingsstaat geweest. Onze verzorgingsstaat is historisch gezien een steeds vreemder mengsel van drie modellen van de verzorgingsstaat geworden: er zitten Angelsaksische elementen in, Scandinavische en elementen van het Rijnlandse of Continentale model, dat de basis was van onze verzorgingsstaat.

Het verzorgingsstaatconcept komt oorspronkelijk van de Engelsen en stamt uit de Tweede Wereldoorlog. Niet om arme mensen te helpen overigens, maar om te voorkomen dat zij verleid zouden worden tot het fascisme of communisme. Dat is immers een bekend gegeven: als mensen onzeker worden in hun zekerheden, als ze niet meer weten of ze nog inkomen zullen hebben, de zorg kunnen betalen enz., dan neigen ze naar radicale en eenvoudige oplossingen. Dan zijn ze gevoelig voor de verleiding om uit het traditionele Westerse kapitalistische en democratische model te stappen. Vandaag de dag

zien we dat vooral in de opkomst van het populisme, dat simpel zegt: handen af van de verzorgingsstaat!

Het Engelse model was en is gebaseerd op voorzieningen voor iedereen, maar toch vooral voor de 'lower classes'. Zodra je het in Engeland een beetje zelf kunt betalen, maak je er geen gebruik van. Dan regel je het zelf, privé, zowel in het onderwijs als in de zorg. De uitkeringen zijn gemiddeld ook laag, zodat het niet aantrekkelijk is om niet te gaan werken. De Scandinaviërs kozen voor een verzorgingsstaat op middle class-niveau met goede voorzieningen en goede uitkeringen voor iedereen. Maar dat kan alleen als ook echt iedereen werkt. Mannen én vrouwen. Een tweede kenmerk is dat ze alles regelen op lokaal niveau. Decentralisatie hoort echt bij het Scandinavische model. Ook het Rijnlandse model maakt geen onderscheid tussen rijk en arm. Het biedt ruimhartig goede voorzieningen: goed onderwijs voor iedereen, goede gezondheidszorg, hoge uitkeringen. Als de kostwinner zijn werk verliest, moet het gezin niet in zijn sociale status bedreigd worden. Daarin merk je de sterke Christendemocratische invloed: het gezin als hoeksteen van de samenleving. Dat was ook het uitgangspunt in Nederland. Maar dat bleek al langer geleden te duur te worden: té weinig mensen die werken en te hoge uitkeringen. Dat zijn we nu dus al jaren en stap voor stap aan het veranderen. Van het Angelsaksische model nemen we over dat uitkeringen vóór de pensioenleeftijd relatief laag moeten blijven. Al onze uitkeringen tenderen momenteel in hoogte of duur richting bijstand. Vanuit een werkloosheidsuitkering bijvoorbeeld kom je steeds sneller in de bijstand terecht en als het aan het kabinet ligt, gaat dat nóg sneller gebeuren in de toekomst. Je begint nog wel met een goede WW-uitkering, maar niet lang en afhankelijk van de duur van je arbeidsverleden. Van de Scandinaviërs hebben we met succes wel geleerd: iedereen moet aan de slag. We hebben op dat gebied een enorme slag geslagen in de laatste 30 jaar. Maar juist nu het kabinet ook arbeidsparticipatie centraal stelt, neemt het aantal beschikbare banen snel af. Dat gaan de gemeenten voelen, want zij zijn steeds meer verantwoordelijk voor

de uitvoering van de sociale zekerheid, met name van de bijstand. Uit het Rijnlandse model tenslotte behouden we het principe dat iedereen toegang moet hebben tot dezelfde goede voorzieningen: hetzelfde onderwijs, dezelfde goede zorg etc. Maar wel meer naar draagkracht. Als u het kunt betalen, zult u meer eigen bijdragen moeten betalen en meer eigen risico moeten dragen. Naarmate u hoger in het onderwijs terecht komt, moet u meer zelf betalen. Naarmate u meer of eerder zorg wilt hebben, moet u het zelf gaan betalen. We zien dus striktere indicaties en hogere drempels komen.

Daar zitten maatschappelijk gesproken risico's aan. Ik haal in dit verband altijd graag mijn moeder aan. Ze was al op hoge leeftijd en zeer zorgbehoefstig, maar beslist niet demant. Zij constateerde op een gegeven moment dat haar buurvrouw in het verpleeghuis aanzienlijk minder hoefde te betalen dan zij. "Zij betaalt helemaal geen eigen bijdrage en ik moet 1800 euro per maand betalen, maar we krijgen precies hetzelfde. Hoe zit dat?" "Nou mam", zei ik, "dat heet solidariteit." Dat vond ze dan wel een heel eenzijdig soort solidariteit en dat is een gedachte die bij steeds meer premiebetalers in de zorg en bij de pensioenen opkomt. De solidariteit als deel van de klassieke verzorgingsstaat staat inmiddels duidelijk onder druk. Mensen zijn best bereid voor anderen te betalen, maar als ze zien dat andere mensen echt aanzienlijk minder hoeven bij te dragen, gaat dat toch wringen. Dat zijn de gevaarlijke aspecten van de verzorgingsstaat.

Bezuinigingen op de voorzieningen van de verzorgingsstaat zijn onvermijdelijk. Van welke samenstelling ook, elk kabinet zou voor dezelfde taak staan. Het verschil zit in het ideologische verhaal dat de bezuinigingen moet rechtvaardigen als meer dan simpelweg het zetten van de tering naar de nering. Dit kabinet maakt de bezuinigingen positief met een verwijzing naar de participatiesamenleving. Het begrip wordt wel gelanceerd, maar heeft voorlopig nog weinig inhoud. Zelf verantwoordelijk zijn: komt dat in de praktijk niet gewoon neer op meer zelf betalen, meer zelf hulp verlenen of zorgen

dat je buren meer voor je doen? En herinnert u zich de zin uit de Troonrede: 'voor iedereen die dat kan?' Maar wie bepaalt dat, hoever gaat dat? Welke rechten bouw ik op? En wat betekent dat? Krijg ik als ik meer zelf doe ook nog geld terug? Het antwoord op die laatste vraag is niet moeilijk te geven: neen.

Niet wéér meer, maar nóg meer

Het is natuurlijk niet echt iets nieuws, dat hele idee van de participatiesamenleving. Er wordt al heel lang gesproken over het belang en de waarde van een samenleving waarin de betrokkenheid van mensen naar elkaar weer sterker wordt. Ik hoor het mezelf nu ook zeggen: weer meer. Alsof het ooit zo was, maar nu niet meer. Maar in feite, als je kijkt naar de cijfers, is het niet 'weer meer', het is vooral 'nóg meer'. Er is al veel vrijwilligerswerk en mantelzorg, maar het moet nog meer worden. Mensen betalen al steeds meer voor de voorzieningen. Dat zal dus nóg meer worden.

Het beeld is hardnekkig dat het vroeger allemaal zoveel beter was en dat door de verzorgingsstaat de natuurlijke verbondenheid tussen mensen is verdwenen. Dat is echt een romantische fantasie, zo geen geschiedvervalsing. Het was vroeger echt niet zo fantasistisch en de verzorgingsstaat heeft het collectieve gevoel ook niet bedorven. Wel heeft het een aantal processen op gang gebracht waarvan we de invloed hebben onderschat. Een daarvan is dat we uitkeringen als recht zijn gaan beschouwen in het idee dat de hardwerkende Nederlander daarvan alleen in het uiterste geval gebruik zou maken. Maar zodra u mensen rechten toekent waar geld aan is verbonden, gaan ze - en dat doen we allemaal - zich richten op dat geld. Daar is niks mis mee, begrijp me niet verkeerd. Maar men heeft toch wat te naïef geloofd dat wij Nederlanders een heel speciale mensensoort zijn voor wie dat niet zou gelden. Toen de Wet op ArbeidsOngeschiktheid (WAO) werd ingevoerd eind jaren zestig, verwachtte men dat daar misschien maximaal 150.000 mensen gebruik van zouden maken. Binnen tien jaar waren dat er al meer dan een half miljoen. Toen de bijstand voor jongeren vrijwel

werd afgesloten, zoals een paar jaar geleden is gebeurd, verdubbelde de instroom in de Wajong-regeling. Met inmiddels bijna een kwart miljoen Wajongers is het wel duidelijk dat ook die regeling moet worden beperkt. Dat gaat nu ook gebeuren in de nieuwe Participatiewet.

Het idee van participatie berust ook op sociale cohesie en betrokkenheid van mensen op elkaar. En de politiek interpreteert dat als 'voor jezelf en elkaar zorgen'. Even werd er in de politiek zelfs gezegd: u moet straks voor uw buurvrouw zorgen. Dat riep al gauw verzet op en het zou onbedoeld ook het betrekken van een nieuwe woning in een heel nieuw daglicht plaatsen. Dan ga je toch kijken: zijn het buren die *ik* moet gaan verzorgen of zijn het mensen die mij straks kunnen verzorgen? Zo calculerend is de burger wel vandaag de dag! De staatssecretaris denkt bij mantelzorg graag in termen als 'een boodschapje doen voor je buurvrouw, of een sinaasappeltje uitpersen'. Maar in onderzoek wordt dat niet eens tot mantelzorg gerekend. Mantelzorg is doorgaans veel intensiever en tijdrovender. Nee, zegt de politiek, het gaat niet om billen wassen. Maar in de praktijk blijkt dat het daar wél om gaat. En dat is niet prettig; voor niemand. Ook niet als degene die zorg behoeft familie van je is. Sterker nog: uit onderzoek blijkt dat kinderen van oudere ouders grote moeite hebben met dit soort intensieve verzorgingstaken. Als je je eigen moeder van een volle luier moet bevrijden, is dat voor de meeste mensen een enorme stap. Dat doet pijn als je dat zelf moet doen of moet laten doen. Dan is iets meer sociale afstand juist heel prettig. Dan kun je het als werk zien, waar gewoon voor wordt betaald. Voor dit soort gevoeligheden heeft men in de politiek doorgaans weinig aandacht.

Bestaat sociale cohesie nog?

Zeker in een regio zoals hier in Friesland is sociale cohesie nog bijna vanzelfsprekend als een wijze van leven en samenleven. Maar in de grote steden is dat doorgaans veel minder het geval. Daar kunnen de verwachtingen

gen die het kabinet heeft dus per definitie al niet uitkomen. Laten we een testje doen: wie van u heeft een sleutel van uw burens in huis of uw sleutel bij de burens? (vrijwel iedereen steekt zijn vinger op, red.) U heeft kennelijk heel veel vertrouwen in elkaar. Dat is mooi, maar als ik dezelfde vraag stel in Amsterdam, gaan er misschien vijf vingers omhoog en kijkt men mij een beetje verbaasd aan. Het is een enorme acte van vertrouwen om anderen de sleutel tot je huis te geven met de bedoeling om in dat huis te komen als u er niet bent en in het vertrouwen dat er geen rare dingen in dat huis gebeuren. Het hebben van de sleutel van de burens is een prachtig bewijs van sociale cohesie, maar het is wel van de situatie afhankelijk. U zou in Amsterdam net zo reageren als mijn publiek daar.

Bij een verzorgingsstaat hoort een zekere mate van sociale cohesie, al is die voor een belangrijk gedeelte toch ook wettelijk verzekerd. Als er hulp of geld nodig is, krijgt u dat onder zekere voorwaarden, maar ook als u het zelf nooit nodig hebt moet u premie en belasting betalen om dat mogelijk te maken. In landen met een hoge belastingmoraal zoals Nederland lukt dat meestal ook wel. Die hoge belastingmoraal zegt trouwen ook iets over sociale cohesie. Het bewijst dat mensen bereid zijn wat of zelfs veel te doen voor het algemeen belang. Er is nog altijd veel politieke en maatschappelijke steun voor de verzorgingsstaat, maar er is ook altijd de vrees dat anderen er misbruik van zullen maken. Als dat beeld gaat overheersen, verdwijnt het draagvlak voor de verzorgingsstaat.

Financieel mag het dan goed geregeld zijn, maar hoe zit het sociaal? Herinnert u zich nog het nieuws dat er in Rotterdam een vrouw werd gevonden die al 10 jaar dood was? De discussie die dat heeft opgeleverd! De nadruk lag daarbij vooral op het feit dat mensen niet meer naar elkaar omkijken en dat zoiets naars dus in onze samenleving kán voorkomen. Maar het feit dat het zulk groot nieuws werd, geeft eigenlijk al aan dat het gelukkig niet zo vaak voorkomt. Natuurlijk zijn er mensen die in eenzaamheid sterven. Maar als je tien jaar lang ongemerkt dood in je huis ligt, is dat toch nog steeds wel

een grote uitzondering. Zodra je de feiten bestudeert, begrijp je wel hoe dat mogelijk was. Deze mevrouw had zich in een situatie gemanoeuvreerd waarin ze niet meer lastig gevallen wilde worden. Haar eigen dochter kreeg zelfs geen toegang meer tot haar; ze deed gewoon niet open als die langskwam. Ze meed alle contact. Het is te gemakkelijk om dan te zeggen dat er sprake is van een gebrek aan sociale cohesie. Nee, er is eerder sprake van de ruimte die in een moderne samenleving bestaat voor mensen die zich niet willen binden en die niet gestoord willen worden, of die zo gestoord zijn dat ze geen verstoring door anderen verdragen. Hoe je het ook wendt of keert, die ruimte geven we aan mensen, zo lang ze maar niet al te erg vervuilen, andere mensen lastig vallen, brand stichten of met 86 katten op een kamertje zitten. Rob Giel, vroeger hoogleraar Sociale Psychiatrie in Groningen, noemde dat al meer dan dertig jaar geleden 'onze moeite met moeilijke mensen'. Dat is wat anders dan zeggen dat er geen sociale cohesie is. Natuurlijk is het waar dat zo'n mevrouw leeft in een wijk waar weinig sociale contacten zijn. Ze woonde in haar eentje op een bovenhuis met eigen opgang en ze was dankzij de AOW en misschien een pensioen economisch zelfstandig. Niemand zal je dan lastig vallen als je dat niet wilt. We hebben ook steeds meer eenpersoonshuishoudens. In de grote steden is meer dan de helft van alle huishoudens een eenpersoonshuishouden. In Nederland als geheel is dat meer dan een derde van alle huishoudens. Dat geeft grote vrijheden, maar brengt ook risico's met zich mee. Met name dankzij de AOW hoeven onze ouderen niet samen te wonen met hun kinderen. Wie dat nog nooit heeft meegemaakt, denkt misschien dat het leuk is om dat te doen. Wie het wél heeft meegemaakt, weet dat het meestal helemaal niet leuk is. Niet voor de oudere en niet voor de kinderen en kleinkinderen. We hechten allemaal aan onze privacy. Prima, maar als je als oudere alleen overblijft en hulpbehoevend wordt, ontstaat er wel een grote zorgvraag. En direct ook! En de oplossing moet van buiten komen, in de vorm van mantelzorg, vrijwilligerswerk of inderdaad als professionele hulp. En in heel veel gevallen alle drie tege-

lijk. Want waar mantelzorg wordt geboden, is vaak ook professionele hulp aanwezig. En andersom: waar professionele hulp is, is bijna altijd mantelzorg nodig, omdat de professionele hulp het niet allemaal aan kan en omdat het dan ook te duur wordt.

Dat geldt ook voor de zorg in verpleeg- en verzorgingshuizen. Een plaats daar kost al gauw 60.000 euro per jaar. Uiteindelijk zullen de verzorgingshuizen vrijwel helemaal verdwijnen en de capaciteit van de verpleeghuizen wordt maar heel weinig groter. Daar gaan we spijt van krijgen, want met de vergrijzing en de verwachting van meer demente bejaarden zullen we juist behoefte hebben aan meer. Bedenk wel dat het ook nu al een klein percentage van de ouderen is dat aan het einde van het leven gebruik moet maken van zo'n voorziening. De gemiddelde leeftijd is er 85 jaar. De meeste ouderen wonen gewoon zelfstandig en willen dat ook graag zo lang mogelijk zo houden. Toch zullen velen van hen met het klimmen der jaren ook een groeiende zorgbehoefte hebben.

Lokaal maatwerk

Is de oplossing dan gelegen in lokaal maatwerk, dat wat de gemeente gaat doen? Daar is veel discussie over. Uit de evaluatieonderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat de gemeenten het beslist niet slecht hebben gedaan met de WMO tot nu toe. Hun taken worden nog verder uitgebreid en er is eigenlijk maar één gebied waar grote zorgen bestaan over de competenties van de gemeente: de kinder- en jeugdzorg. Dat heeft vooral te maken met psychiatrische kant ervan, omdat het hier gaat om een relatief kleine groep kinderen, waar de meeste gemeenten niet voldoende voor zijn geëquipeerd om dat zelf in regie te nemen. Zelfs grote gemeenten zoals Utrecht of Den Haag zijn eigenlijk te klein, hoe gek het ook klinkt, om dat goed te kunnen organiseren. En een ander probleem, en dat speelt zeker ook hier in het Noorden, is dat veel gemeenten zijn gevestigd in een krimpgebied. De bevolking van Nederland groeit nog steeds, maar er is een tendens richting de grote ste-

den en in het bijzonder de Randstad. De jongeren trekken weg en de hoger opgeleiden keren niet terug. Dus wat blijft er over? De ouderen, de werklozen, de armeren en de lager opgeleiden. Voor gemeenten in krimpgebieden betekent dat bijna altijd: veroudering en vergrijzing van de bevolking, meer behoefte aan zorg op termijn en tegelijkertijd een verarming van het totale beeld doordat er minder grootverdieners zijn en minder activiteit. Dat is waar het in krimpgebieden op termijn eigenlijk steeds om gaat.

Toch nog even wat meer over de Participatiewet als een van de stappen op weg naar de participatiesamenleving. De wet is nog niet door de Eerste Kamer, maar dat zal wel lukken. Het is de opvolger van de Wet Werken naar Vermogen. Zoals die wet bedoeld was voor mensen zonder vermogen, zo gaat de participatiewet over mensen die niet of moeilijk kunnen participeren. Dat geldt in het bijzonder voor mensen die al lang in de bijstand zitten of van de Wajongregeling gebruik maken. Straks zullen ze alleen nog voor de Wajong in aanmerking komen als ze al vanaf hele jonge leeftijd ernstige beperkingen hebben en geen verdienvermogen hebben, zoals dat dan zo lelijk heet. Alle anderen zullen het moeten doen met steun van de gemeente, in principe gericht op re-integratie in de wereld van betaald werk. Daar zit ook de spanning. Want hoe moet dat dan met de huidige Wajongers, van wie meer dan driekwart op geen enkele manier aan het werk is? Hoe moet dat ook met al die mensen voor wie de sociale werkvoorziening nu de enige kans op werk is?

Het kabinet streeft ernaar dat meer mensen dan nu naar de arbeidsmarkt geleid kunnen worden en dat tussen 2015 en 2025 niet minder dan 125.000 echte banen gecreëerd kunnen worden voor mensen die nu in de bijstand zitten en eventueel bij een sociale werkvoorziening werken. Of dat gaat lukken, is zéér de vraag. In elk geval was het voor werkgevers heel belangrijk dat de quotumregeling die hiervoor was ontworpen ("u wordt verplicht om zoveel mensen aan te nemen") nu weer op de lange baan is geschoven. Wat het allemaal nog moeilijker maakt, is dat er op dit moment weinig vraag

naar arbeidskrachten is en dat werkt vooral in het nadeel van mensen die ook in betere tijden al veel moeite hadden te participeren. Het minst participeren de laagst opgeleiden. Van alle HBO- of WO-opgeleiden heeft 83% werk. Van de laagst opgeleiden is dat minder dan de helft! Denk ook aan de etnische minderheden, met name de eerste generatie en met name Marokkaanse vrouwen, die vaak geen enkele opleiding hebben gehad, ook geen lagere school. Denk ook aan de nog altijd meer dan 600.000 arbeidsongeschikten. De bijstand laat een iets ander perspectief zien. Wel is het aantal mensen in de bijstand in een paar jaar tijd bijna verdubbeld, maar dat is omdat je tegenwoordig veel sneller vanuit een werkloosheidsuitkering in die bijstand terecht komt. Een groot deel van hen zal bij een herstel van de economie weer werk kunnen vinden, maar dat geldt niet voor de 'harde' kern, die al vele jaren buiten de arbeidsmarkt staat. En dan zijn er nog de vroeg-gepensioneerden. Die groep groeit nu nauwelijks meer en schuift vanzelf door naar de echte pensioengerechtigde leeftijd. Mensen blijven langer werken. De echte pensioenleeftijd is vorig jaar alweer gestegen tot 64 jaar. Dat is op zichzelf een goed teken, al beperkt het weer de instroom van jongeren op de arbeidsmarkt.

De taak van de gemeenten

Kunnen gemeenten daar nu veel aan veranderen? De vraag stellen is hem eigenlijk al beantwoorden. Ik denk dat dat een hele moeilijke taak zal zijn. Want de bevolking groeit nog steeds, maar het aantal banen is met 4-5% gedaald in de afgelopen 6 jaar en het aantal openstaande vacatures is zelfs met 60% gedaald. Het zijn op jaarbasis geen 250.000 vacatures meer, zoals in 2008, maar 90.000. Er zijn wel meer zelfstandige ondernemers gekomen, maar onder de ZZP'ers is veel sprake van verborgen werkeloosheid. Van de bijna 800.000 ZZP'ers heeft 40% nog geen 15 uur werk per week. En dat zijn doorgaans niet de mensen die werken tegen een tarief van 200 euro per uur. Dus daar zit nog veel verborgen armoede. Armoede komt tegenwoordig meer voor onder mensen die

van de winst uit hun bedrijf moeten leven dan onder loontrekkers, meer ook onder uitkeringsgerechtigden dan onder gepensioneerden.

Daar kan een gemeente niet veel aan veranderen. Meer verantwoordelijkheid voor de gemeente betekent in ieder geval ook zwaardere sociale zekerheidslasten voor de gemeente, terwijl de gemeente voor de betaling daarvan grotendeels afhankelijk blijft van het Gemeentefonds. Het kabinet is zeker niet van plan de gemeente meer ruimte te geven om zelf belastingen te heffen.

De praktijk van de participatiesamenleving

De cijfers laten zien dat wij internationaal al horen tot de landen met de hoogste cijfers op het gebied van vrijwilligerswerk. Het is wel even goed om dat te beseffen, omdat er vaak gedacht wordt dat dat niet zo is. Het is heel typisch voor Noordwest-Europese landen en landen zoals de Verenigde Staten en Canada dat daar veel vrijwilligerswerk wordt geleverd. Voor Zuid- en Oost-Europa is dat absoluut niet het geval.

Dan de informele hulp, de mantelzorg. Een groot deel van de Nederlanders biedt die aan hun meest naasten. Ook daar zie je meer ouderen dan jongeren, meer vrouwen dan mannen, meer hoger dan lager opgeleiden. Mantelzorg is groot in Nederland. Intensieve mantelzorg wordt door 1,7 miljoen (10% van de bevolking) geleverd. En dat is vaak lang en intensief: dagelijkse hulpverlening. Dat geeft natuurlijk spanning. Als mensen ook moeten werken en ook nog andere activiteiten willen ontplooiën. In het onderzoek is daar veel aandacht voor. Een van de taken voor de gemeenten vanuit de WMO is ook om lotgenotencontact tussen mantelzorgers te stimuleren. Het is belangrijk dat mensen van elkaars kennis en ervaring kunnen profiteren. De ring van mantelzorgers blijft meestal beperkt tot de eigen kinderen, de directe eigen familie en steeds meer ook de beste vrienden. Men zegt vaak: jongeren moeten voor ouderen zorgen. De werkelijkheid is precies andersom: de ouderen zorgen voor de jongeren! Het zijn niet de dertigers die voor de zestigers zorgen. Het zijn de zes-

tigers die voor de dertigers zorgen. Zij doen de kinderopvang, zij helpen in huis, zij doen de klusjes, zij geven het geld om een start te kunnen maken: een huis, auto of eigen bedrijfje. Daarnaast moeten diezelfde ouders voor andere ouderen zorgen, namelijk hun eigen ouders. Want het zijn de vijftigers en zestigers die voor de tachtigers en negentigers zorgen. Het is maar zelden dat een kleinkind dat doet. Niet dat dat kind dat niet wil, maar die relatie ligt gewoon anders.

We zijn in veel opzichten al een participatiesamenleving. Dat zullen we misschien nog wat verder moeten versterken bij gebrek aan mogelijkheden om de verzorgingsstaat verder uit te breiden. Maar we zijn een verzorgingsstaat en dat zullen we ook zeker blijven. Dat willen we ook. Dat verklaart ook het succes van nieuwe politieke partijen zoals de SP en PVV, die er nog lang niet waren toen de verzorgingsstaat ontstond. Zij zijn bij uitstek de partijen die zich nu sterk maken voor een verzorgingsstaat. Waarom? Omdat ze weten dat de kiezers de sociale zekerheid en de garantie van goede zorg en onderwijs niet kwijt willen. De verzorgingsstaat is na meer dan een halve eeuw diep verankerd geraakt in onze samenleving. Dat zal niet veranderen door de grotere nadruk op de participatiesamenleving.